

risdikcije i primata. Kada se riješi to pitanje unutar pravoslavlja, mislim da će biti puno lakše rješavanje i usklađivanje pitanja primata s Katoličkom Crkvom. Pravoslavna tradicija sve više uviđa da je sinodalnosti potrebno više zdravog primata, a katolička strana uviđa da je primicijalnosti potrebno više zdrave sinodalnosti. U Crkvi ima mjesta kako za primat, tako i sinodalnost.

Niko Ikić

ENGLISKI PRIJEVOD I KOMENTAR KUR'ANA ZA MUSLIMANE U ZAPADNIM ZEMLJAMA

The Study Quran. A New Translation and Commentary. Seyyed Hossein Nasr, Editor-in-Chief. New York: Harper One, 2015., LIX+1988 str. i 11 zemljovida

Zahvaljujem dr. Enesu Kariću, profesoru Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu, što mi je ustupio svoj primjerak ove knjige na uvid.¹ On je s glavnim urednikom profesorom Nasrom obavio in-

tervju u travnju god. 2011. te ga objavio u *Preporodu* kao najavu magistralnog prijevoda i komentara.² U razgovoru je obradio i važnost prijevoda Kur'ana na engleski: „Svaki prijevod koji se od Kur'ana načini na engleskom jeziku važan je korak da se engleski jezik učini također islamskim jezikom na isti način na koji su drugi jezici islamskog svijeta poput perzijskog i turskog postali islamskim jezicima.“ U općem uvodu, koji je S. H. Nasr potpisao u travnju 2015., istaknuo je kako je prijedlog za ovaj projekt došao od izdavačke kuće Harper/Collins iz San Franciska (sada HarperOne u New Yorku) koja je imala dobro iskustvo sa studijskim izdanjem Biblije.³ Prihvatio je uz uvjet da on dadne nacrt projekta i odabere suradnike, na što je izdavač pristao. Rad je trajao devet godina.

Glavni urednik Iranac u SAD-u Nasr i njegovi suradnici

Seyyed Hossein Nasr rodio

¹ Usp.: njegovu disertaciju, *Hermeneutika Kur'ana*, Zagreb: 1990. Zatim: *Kur'an sa prijevodom na bosanski jezik*, Sarajevo: 1993., novo izdanje Bihać: 2006. Uz prijevod i paralelni arapski tekst, Karić je kod pojedinih ajeta navodio komentare značajnih autora. U Bihaću je god. 2006. izdano i džepno izdanje ove knjige, bez arapskog paralelnog teksta i egzegetskih bilježaka prevodioca. Tekst prijevoda stihovano je raspoređen.

² „Intervju Enesa Karića sa Seyyedom Hosseinom Nasrom, Kur'an nam i danas govori što je govorio i prošlim pokoljenjima ljudi“, *Preporod* 10 (2011.) od 15. 5. 2011., 31-34.

³ *Harper Collins Study Bible*, Paperback 2006., 2208 stranica. Tekst Biblije uzet je iz RSV, komentar i tematske članke priredili su protestantski i katolički bibličari, pokrovitelj je Society of Biblical Literature.

se 1933. u Teheranu kao sin liječnika, univerzitetskog profesora. Otac ga je s 13 godina poslao u New York k rodbini na nastavak školovanja. Studirao je na Massachusetts Institute of Technology, magisterij postigao na Harvard Universityju iz geologije i geofizike, doktorirao iz islamskih nauka god. 1958. disertacijom „Uvod u islamsku kozmološku nauku“. Nakon očeve smrti pridružila mu se u Bostonu majka s mlađim bratom. Od 1958. do 1979. profesor je u Teheranu s naglaskom na istraživanju tradicije i starinske mudrosti. U vrijeme revolucije u Iranu našao se u Londonu. Nije se vratio u domovinu, nego stalno nastanio u SAD-u gdje je od 1984. profesor na George Washington Universityju. Napisao preko 50 knjiga i 500 članaka, pretežno s područja islamske filozofije. Kao jedan od muslimanskih znanstvenika otvorenih za dijalog s kršćanima potpisao je otvoreno pismo papi Benediktu XVI. i drugim kršćanskim čelnicima 13. listopada 2007. u kojem nude dijalog temeljen na ljubavi prema Bogu i bližnjemu, kako uče Kur'an i Biblija.⁴ Ova Izjava i

⁴ Hrvatski prijevod dokumenta načinio je pod mojim vodstvom student Dalibor Juranović, a ja sam napisao prvi komentar s katoličkog stajališta. Usp.: Mato ZOVKIĆ, *Positivna recipročnost u međureligijskim odnosima* (Sarajevo: HKD Napredak; Zagreb: Napredak Futura, 2015.), 332-387.

popratni dokumenti izdani su u obliku knjige na engleskom koja je prevedena na bosanski.⁵ Papa Benedikt prihvatio je inicijativu te osnovao Katoličko-muslimanski forum koji se sastaje svake druge ili treće godine. Profesor Nasr na prvom zasjedanju toga foruma 2008. u Rimu održao je pred Papom govor u ime muslimanskih sudionika.

Za članove uredničkog odbora Nasr je birao afirmirane muslimanske znanstvenike koji djeluju na fakultetima i istraživačkim institutima uglavnom u SAD-u i Kanadi. Predstavio je sebe i njih na početku knjige uz popis po nekoliko djela svakoga od njih: Canner K. Dagli s College of the Holy Cross, specijalist za sufizam, muslimansku filozofiju i međureligijski dijalog, zatim Maria Massi Dakake s George Mason Universityja, specijalistkinja za šiizam, sufizam i islamsku teologiju, inače obraćenica na islam, nadalje Joseph E. B. Lumbard, profesor na American Universityju of Sharjah i specijalist za islamsku eko-teologiju, također obraćenik na islam, te Mohammed Rustom s Carleton Universityja, specijalist za kur'ansku egzegezu. U uvodnoj bilješci pojasnio je glavni urednik koje je tko sure preveo i komentirao. Nakon tehničkih napomena o transliteraciji arapskih slova i znakova u „Općem uvodu“ Nasr

⁵ *Zajednička riječ između nas i vas* (Sarajevo: El-Kalem, 2010.).

pojašnjava da se priređivači ne ograničavaju na povijesni, socijalni i lingvistički vid Kur'ana odvojeno od svetosti ove knjige za muslimane danas: „*The Study Quran* usredotočuje se na recepciju i tumačenje unutar muslimanske intelektualne i duhovne tradicije, iako to ne znači da su muslimani jedini čitatelji kojima se obraćamo jer je djelo namijenjeno uporabi različitih znanstvenika, profesora, studenata i općim čitateljima“ (XXIV). U nastavku uvođa predstavlja Kur'an kao knjigu islamske vjere, etike, svete povijesti s eshatologijom i molitvama. Svjestan da se muslimanski čitatelji u zapadnim zemljama susreću s kršćanima, ističe važnost recitiranja pojedinih dijelova Kur'ana na arapskom: „Prema tradicionalnim Crkvama, slavljenje euharistije je valjano bez obzira na kojem se liturgijskom jeziku služi. Međutim, u islamu, dnevne molitve, centralni obred koji bi mogao odgovarati slavljenju euharistije u kršćanstvu, valjan je samo ako se obavlja na arapskom, bez obzira na to je li predvodnik Arapin ili član drugoga naroda. Mogli bismo reći, upravo kao što u euharistiji sudionici ostaju 'pridruženi Riječi', to jest Kristu time što jedu kruh i piju vino koje u obredu bivaju pretvoreni u njegovu Tijelo i Krv, u islamskim obredima klanjatelji 'gutaju' Riječ Božju recitiranjem stihova na kur'anskom arapskom. Stoga je

kur'anski arapski za muslimane u najdubljem smislu kao kruh i vino euharistije ili Tijelo Kristovo u tradicionalnom kršćanstvu. Oboje su utjelovljenje Riječi Božje i zato sveti. Kršćanima i onima kršćanskog porijekla koji žele razumjeti puno religiozno i duhovno značenje kur'anskog arapskog, nije dovoljno usporediti ga s aramejskim, koji je bio jezik Krista, ili s latinskim Vulgate. Treba ga uspoređivati s Tijelom Kristovim u kršćanskoj tradiciji“ (XXX).

U nastavku pripravlja muslimanske i druge čitatelje na ponavljanja u 114 sura Kur'ana (koja otvaraju vrata u druge dijelove), upozorava da u kanonskom tekstu sure nisu poredane kronološki te napominje da je prorok Muhamed odredio redosljed sura i ajeta. Dok pet obrednih ili kanonskih molitava svi muslimani recitiraju na arapskom, vjernici koji nisu Arapi čitaju Knjigu objave na svojim jezicima, među koje ubraja i bosanski: „U svakom slučaju, kada govorimo o recitiranju i čitanju Kur'ana, važno je podsjetiti na velik broj jezika na kojima biva čitan i proučavan, ali i na činjenicu da nijedan prijevod ne može zauzeti položaj arapskog Kur'ana u obrednom i liturgijskom životu svih muslimana, bez obzira na to koji im je materinski jezik“ (XXV-XXVI). Kur'an je muslimanima sudac i prijatelj jer ulijeva u dušu ljubav prema Bogu i vjernički strah ili poštovanje pred

Bogom. Među šest postojećih prijevoda na engleskom, koje su konzultirali, na prvo mjesto stavlja onaj Yusufa Alija,⁶ a navodi i onaj Muhammada Asada.⁷ Najavljuje da su se ovi priređivači u samom prijevodu mogli držati doslovnije verzije jer su računali s vlastitim komentarom: „Naš komentar, iako se temelji na tradicionalnim komentarima, nije jednostavno lijepljenje odabira iz tih knjiga nego novo djelo. Naš je tekst tražio izbor između uključivanja i isključivanja ranijih tekstova, uz dodavanje na nekim mjestima našega komentara, kakav se ne nalazi u ranijim izvorima, barem ne na isti način“ (XLIII-LXIV). Glavni urednik najavljuje da je on odabrao popratne teme nakon samo-

⁶ Abdullah Yusuf ALI (1872.-1952.), *The Meaning of Holy Qur'ān. New Edition with Revised Translation, Commentary and Newly Completed Comprehensive Index*, Eleventh Edition, Beltsville: Maryland, U. S. A. 2006. Prvi puta djelo je izdano pod naslovom *The Holy Quran. Text, Translation and Commentary*. U američkom izdanju god. 2006., str. 1720 stoji završna napomena prevoditelja iz koje je razvidno da je rukopis završio 4. travnja 1937. u Engleskoj.

⁷ Muhamad Assad (1900.-1992.), (rodnom austrijski Židov Leopold Weiss koji se obratio na islam), *The Message of the Qur'an*, 1980. Postoji i novije džepno izdanje, tiskano u Istanbulu. Bošnjački pjesnik i teolog Džemaludin Latić lektorirao ga je na čitak bosanski, *Poruka Kur'ana* (Sarajevo: El-Kalem, 2004.).

ga teksta te da mu je bio kriterij: pomoći današnjim muslimanima da nađu odgovor na središnja pitanja koja im se postavljaju. U skladu s prevodilačkom tradicijom, Nasr zaključuje općim uvodom molitvom u kojoj se Bogu obraća s Ti (*Thee*, ne *You* u engl.) koju završava: „Molimo da naši napori budu Tebi mili te da ovo djelo postane vodič onima koji žele ploviti oceanom Tvoje Riječi, koja se iznutra otvara u beskrajnu širinu Tvoje Zbilje, iako je pisana ljudskim jezikom“ (L).

Sažeci sura, tekst i komentar uz svaki ajet

Proučavatelji muslimanske Knjige objave dijele sure na one koje su Muhamedu „spuštene“ (to je tehnički termin za primanje objave) u Meki i one spuštene u Medini. Mekanske sure više govore o Bogu jedinome i osnovnim istinama vjere a medinske o uređenju zajednice. Ovi komentatori u tome slijede ustaljenu tradiciju pa na početku za pojedinu suru ističu u koju skupinu spada. Uz naslov za pojedinu suru na engleskom zadržavaju i arapski, npr. „Women – *al-Nisā'*“ (str. 188-269). Ovu suru dijele na zakonodavni dio o položaju žena i odnosima u obitelji (redci 1-36, 127-130, 176) i o licemjernim Židovima Medine koji su se okrenuli protiv muslimana nakon izgubljene bitke kod Uhuda god. 625. „U ovo

suri ima mnogo stihova namijenjenih onim Židovima koji su nijekali kršćanstvo i islam te kršćanima koji su divinizirali Isusa (redci 44-55, 153-175). Najosjetljiviji stihovi sa stajališta odnosa između kršćanstva i islama odnose se na islamsko gledanje na svršetak Isusova zemaljskog života i na pitanje raspeća (stih 157-159)“ (str. 188). Yusuf Ali podijelio je ovu suru u 8 manjih cjelina te posljednjoj, stihovi 153-176, dao naslov: „Gdje je pogriješio narod Knjige, uz časne iznimke.“⁸ Dok Ali, Asad i većina drugih prijevoda na engleski uz prevedeni tekst donose paralelno i arapski izvornik za pojedinu suru i ajete, Nasr se sa svojim suradnicima odlučio da ne stavljaju arapski tekst. Svjesni da knjigu namjenjuju muslimanima koji su u anglo-saksonskoj kulturi navikli na biblijska imena osoba prema židovsko-kršćanskom nazivlju, arapsku riječ za Boga *Allah* prevode s „God“, do te mjere da u stvarnom kazalu za *Allah* odmah upućuju na „God“. Uvodnu formulu u svaku suru prevode s: „In the Name of God, the Compassionate, the Merciful“.⁹ Ostavljali su takvu varijantu ovih imena kada

se spominju u Kur'anu: Adam, Abraham, Mojsije, Josip, David, Ivan (Krstitelj), Marija, Isus. U prevodilačkoj tradiciji bošnjačkih muslimana ova imena su preuzimana iz arapsko-turske tradicije, ali prilagođena slavenskom jezičnom duhu (Adem, Ibrahim, Musa, Jusuf, Jahja, Merjema, Isa).¹⁰ Ova potpuna ili djelomična prilagodba imena židovsko-kršćanskoj tradiciji izraz je uvjerenja muslimana da je Kur'an nastavak Božje objave koju su prije dobili Židovi i kršćani.

Pri tumačenju pojedinih ajeta autori navode klasične komentare iz islamske prošlosti, ali jer su profesor Nasr i neki drugi suradnici šiitski muslimani, rado navode i komentatore šiite. Kratice za 41 komentatora navedene su na početku (str. XLVII-XLIX), a na kraju opširniji tekst o njihovu životu i djelovanju (str. 1919-1930), što je muslimanskim i drugim proučavateljima važna orijentacija.

Za dijalošku nakanu priređivača dovoljno je pogledati kako su protumačili tekstove važne za odnos današnjih muslimana i kršćana. Tekst protiv Židova koji tvrde

⁸ Abdullah Yusuf ALI, *The Meaning of the Holy Qur'an*, 182.

⁹ Enes Karić u prijevodu na bosanski 1993.: „U ime Allaha, Svemilosnog, Samilosnog“; Pandža-Čaušević 1937.: „U ime Boga, Sveopćeg Dobročinitelja, Milostivog“; Korkut 1984.: „U ime Allaha Milostivog, Samilosnog“.

¹⁰ Usp.: *Kur'an Časni*, preveli Hafiz Muhamed Pandža i Džemaludin Čaušević, VIII. izdanje, Zagreb: 1990. (prvo izdanje u Sarajevu: 1937.), str. 885-893 - kazalo imena i pojmovna. *Prevod značenja Kur'ana*, preveo Besim Korkut, Sarajevo: 1984., 645-650 donosi u tri stupca kur'anska imena: u Korkutovu prijevodu, izvorno, u Bibliji.

da su raspeli „Mesiju Isusa, Merjemina sina, Allahova Poslanika“, a nisu nego „im se samo pričinilo“ (4,157) ovi komentatori vežu s drugim tekstovima u kojima bivaju kritizirani Židovi što ne priznaju Isusa za Božjeg proroka a kršćani što Isusu iskazuju božansko štovanje (diviniziraju), jer je to po uvjerenju muslimana grijeh protiv Božje jedincatosti (5,17.72.116; 9,31). Kritiku Kur’ana protiv diviniziranja Isusa naši komentatori vežu i s vjerom nekih kršćana Muhamedova vremena koji su priznavali samo ljudsku Kristovu narav (261-264).

Deveta sura nosi na arapskom naslov *al-Tewbeh*, što Nasr sa suradnicima prevodi „repentance“, Karić i Korkut „pokajanje“. Svi komentatori ističu da je ovo jedina sura koja ne počinje *bismilom* ili uvodnim zazivom gdje se ističe vjera u Božje milosrđe. Dakako da to različito pojašnjavaju. Naši autori vide u odsjeku 1-29 ove sure poticaj muslimanima da se bore protiv „idolopoklonika Arapa te također nekih skupina u narodu Knjige, nakon čega slijedi kritika pokvarenosti vjerskih poglavara (r. 29-32)“. Drugi odlomak opisuje nevolje i neslogu koja je zadesila zajednicu zbog poduzimanja vojnog pohoda te se širi na neslogu koju su prouzročili licemjeri Medine zato što nisu htjeli poći u borbu s Prorokom (r. 38-106.117-127) (str. 503). U odlomku ove sure 1-29, kojemu Ali daje sažetak: bor-

ba protiv nevjere i pogana koji su prekršili ugovor, stoji i tekst o ubijanju nevjernika:

⁵A kad sveti mjeseci minu, tad mnogobošce ubijajte, gdje god da ih nađete, i zarobljavajte ih i opkoljavajte, i zasjede im na svakom prolazu pripravlajte! A ako se pokaju, i namaz budu klanjali i zekat budu davali, tad ih pustite putem njihovim; Allah, doista, grijehe prašta i samilostan je (Karićev prijevod).

Muslimanski ekstremisti uz poklik „*Allah hu ekber* - Bog je najveći“ ubijaju muslimane i kršćane, prve kao kaznu za suradnju s bivšim i sadašnjim kolonizatorima, druge kao pripadnike kolonizatorskog naroda. Ovo je jedan od tekstova islama za opravdavanje *džihada* kao rata protiv nemuslimana, iako je autentični pojam džihada daleko sadržajnije i obuhvatnije. Naši komentatori pri tumačenju ovog ajeta skreću pozornost na povijesni kontekst gdje se otkazivanje ugovora odnosilo na Mekance: „Proroku je bilo naređeno da odbaci ugovore samo onih idolopoklonika koji su ih već prekršili, a da zadrži sve ostale. Al-Tabari jasno ističe da ovaj odlomak nikako ne znači da bi nakon isteka svetih mjeseci vjernicima bilo dopušteno ubiti bilo kojeg idolopoklonika; pogledajte prilog

‘Osvojenje i obraćenje, rat i mir u Kur’anu’“ (506). Oni nadalje podsjećaju da je ajet 5 odraz nastajanja islamske države u Arabiji Muhamedova vremena. Naoružane idolopoklonike Arabije Muhamed i njegovi pobornici nisu mogli ostaviti da i dalje prijete nastanku i razvoju islamske zajednice, što osobito izlazi iz ajeta 8. „Prema takvu shvaćanju ovog političkog konteksta, obraćenje idolopoklonika na islam ne bi bio razlog borbe protiv njih, iako bi obraćenje (temeljeno na izravnom smislu st. 5) za njih bio jedini način da uspostave svoju fizičku sigurnost; to jest mogli bi izbjeći stanje rata odricanjem od idolatrije te odbacivanjem svojih dotadašnjih akcija i saveza, ali to da nisu bili muslimani, nije bio njihov izvorni grijeh“ (507). Ova sura, prema razumijevanju naših komentatora, objavljena je nakon osvajanja Meke koja je od Muhameda do danas geografsko i duhovno središte islama.

Teološke teme, podaci o autentičnim hadisima

Američki kršćani i Židovi, u već spomenutoj *Harper/Collins Study Bible*, zatim u sličnoj Studijskoj Bibliji za katolike¹¹ i Studij-

skoj Bibliji za Židove¹² nakon teksta s uvodom u pojedinu knjigu i komentarom ispod crte donose i teološke teme važne za razumijevanje svetih knjiga Židova i kršćana. Zato su profesor Nasr i suradnici odlučili u ovaj znanstveni i dijaloški komentar Kur’ana uvrstiti i teološke teme važne muslimanima koji žive u ne-muslimanskim državama. Teoloških tema ima petnaest:

- Kako čitati Kur’an – Ingrid Mattson (1587-1600);
- Prevođenje Kur’ana – Joseph Lombard (1601-1606);
- Islamsko gledanje na Kur’an – Muhammad Mustafa al-Azami (1607-1623);
- Kur’anski arapski: svojstva te utjecaj na arapski jezik i književnost i na jezik i književnost drugih muslimanskih naroda - Muhammad Abdel Haleem (1625-1643);
- Komentari Kur’ana – Walid Saleh (1645-1658);
- Tradicije mističkog i mudrosnog komentiranja Kur’ana – Toby Mayer (1659-1678);
- Znanstveni komentar Kur’ana – Muzafar Iqbal (1679-1693);
- Kur’an kao izvor islamskog zakona – Ahmad Muhammad al-Tayyib (1695-1718);
- Kur’an i Škole islamske teologije i filozofije – Mustafa Mu-

¹¹ *The Catholic Study Bible, Second edition. New American Bible*, Donald Senior and John J. Collins editors, New York: 2006., 1851 str. + 14 zemljovida.

¹² *The Jewish Study Bible*, Adele Berlin and Marc Zvi Brettler editors, Michael Fishbone consulting editor, New York: 2004., 2181 str. + 9 zemljovida.

- haqqiq Damad (1719-1735);
- Kur'an i sufizam – William C. Chittik (1737-1749);
- Kur'an i islamska umjetnost – Jean-Louis Michon (1751-1764);
- Kur'ansko gledanje svete povijesti i drugih religija – Joseph Lombard (1765-1784);
- Kur'anska etika, ljudska prava i društvo – Maria Massi Dakake (1785-1804);
- Osvajanje i obraćenje, rat i mir u Kur'anu – Caner K. Dagli (1805-1817);
- Smrt, umiranje i život nakon tjelesne smrti u Kur'anu – Hamza Yusuf (1819-1855).

U ovih 268 stranica glavni urednik ograničio se na teme koje su privlačne i važne muslimanima što žive u ne-muslimanskim državama. Bila bi privlačna i tema o islamskom monoteizmu u povijesnom kontekstu Arabije Muhamedova vremena, zatim tzv. pet stupova islama (1. Svjedočenje o jednome Bogu čiji je poslanik prorok Muhamed, 2. Obredna molitva kao dužnost *zajedničkog* štovanja Boga, 3. Zekat ili socijalni porez, 4. Post u mjesecu spuštanja objave, ramazanu, 5. Hadž ili hodočašće u Meku za one kojima je to zdravstveno i financijski moguće). Sa stajališta dijaloga bila bi važna tema o Abrahamu kao prvom monoteistu u židovstvu, kršćanstvu i islamu (njemu je posvećena sura 14). Kanadanka Ingrid Mattson, r. 1963. i odrasla u katoličkoj obitelji sa sed-

mero djece, za vrijeme studija islama u Parizu 1986. susrela se sa sufi muslimanima iz Afrike i sama prešla na islam, u svojem eseju predlaže sljedeća načela za valjano čitanje Kur'ana:

- kontekst u kojem je Kur'an objavljen i prenošen, čitateljeva osobna pozadina;
- pretpostavke i predrasude te unutarnje značenje objavljenih termina;
- Kur'an je usmena objava i pisani tekst, zapis Muhamedovih riječi kako ih je primio od Boga po anđelu Gabrielu;
- zajedno sa SZ i NZ jedan od prenositelja objave;
- pohvalno je prevoditi Kur'an, iako je time uvećana opasnost profanacije.

Završava pozivom na međusobno poštovanje: „Ugrađivati vrednote uljudnosti, međusobnog poštovanja i susjedstva u naše različite zajednice najbolji je način u sprečavanju da religijske razlike budu korištene za nanošenje nepravde jednih drugima, a to počinje i završava poštovanjem svetih Pisama te religijskog uvjerenja i prakse kod drugih“ (1600).

Muhammad Azami je Indijac koji je doktorirao i djelovao u Engleskoj, stručnjak za tekst Kur'ana.¹³ Ističe kako Prorok nije odlučivao

¹³ Usp. njegovu knjigu: *The History of the Qur'anic Text. From Revelation to Compilation. A Comparative Study with the Old and New Testaments*, Leicester: 2003.

kada i gdje će mu objava biti spuštена. Bog ga je vodio i učvrstio u zadaći, a primljeni tekst je diktirao povremeno različitim pisarima kojih je svega bilo 65; istovremeno su drugi Prorokovi sljedbenici učili napamet pojedine sure i recitali ih. Prigodom sabiranja kanonskog teksta Kur'ana ključnu ulogu odigrao je Zejd ibn Thabit koji je živio veoma blizu Prorokove džamije u Medini, sam zabilježio mnoge tekstove, a nakon Prorokove smrti dobio mandat od kalifa Ebu Bekra da od onih koji su posjedovali dijelove svetog teksta prikupi one koje su potvrdila po dva svjedoka. Treći kalif Osman ibn Affan (vladao od 644. do 656., nazivan i Uthman) naredio je službenu kodifikaciju Kur'ana u četiri pregledana rukopisa te ih razaslao u četiri dijela mladog islamskog carstva. Od strane kršćanskih istraživača nema ozbiljnog prigovora uvjerenju muslimana da je tekst Kur'ana kodificiran već dvadesetak godina nakon smrti Muhameda i vjerno prenošen.

Joseph Lambard kao islamski znanstvenik bavi se islamskim fundamentalizmom i tradicijom u plemenitom smislu riječi.¹⁴ U teološkom prilogu ovom komentaru uspoređuje kur'ansko i biblijsko poimanje svetoga, osobito u vezi s držanjem saveza: „Činjenica da

su drugim ljudima dana drukčija vjerovanja i obredi za sjećanje na Boga i za iskazivanje štovanja Bogu tako omogućuje sredstvo s pomoću kojega možemo gledati dalje od razlika te ljude vrednovati po onome što Kur'an smatra najvažnijim – stupnju poštovanja i odanosti Bogu. U tom duhu Kur'an osuđuje one koji izjednačuju izvanjska djela i samu vjeru. *Zar vi mislite da su oni koji hodočasnike vodom poje, i koji Sveti Hram održavaju ravni onima koji u Boga i Onaj Svijet vjeruju i bore se na putu Božjem* (9,19). Takvo licemjerje uključuje teško pomanjkanje razlikovanja (discernment) i znak je podbacivanja u kušnji na koju se aludira u 5,48“ (1768). Kur'an poštuje savez koji je Bog sklopio s ranijim vjerskim zajednicama te ga gleda kao očitovanje „predvječnog“ saveza koji je Bog sklopio sa svim Adamovim potomcima (7,172). Povijest religija je višestruki niz obećanja u vremenu jednog predvremenskog saveza. Abraham je bio izabran ne zbog posebnog vjerovanja i pobožnosti, nego zato što se potpuno podložio Bogu (2,131). Židovi bivaju kritizirani što krše ugovor ili savez s Bogom (13,20; 4,154). Kur'an potvrđuje da je Bog po Isusu, sinu Marijinu, učinio zavjet ili savez s ljudima (33,7). U 5,73.116-117 Lambard vidi osudu krivog shvaćanja kršćanskog učenja o Trojstvu te smatra da su razlike pomirljive, osim Kristove smrti na križu (1779-1780). Upućujući na

¹⁴ Usp. knjigu: J. Lambard (ur.), *Islam, Fundamentalism and the Betrayal of Tradition. Essays by Western Muslim Scholars*, 2009.

3,55, ističe kako se muslimani i kršćani slažu da je Bog Isusa uzdigao k sebi: „Temeljna razlika između islamskog i kršćanskog shvaćanja Isusa je što islam slijedi Kur'an tražeći uvijek potvrdu transcencije božanskoga, usredotočujući se na Isusovo ljudstvo, dok tradicionalna kršćanska teologija predlaže njegovo božanstvo, potvrđujući da je bio čovjek. To dolazi iz različite naravi svake od ovih religijskih tradicija. Islam se usredotočuje na Apsolutnoga koji je jedan u sebi i po sebi, iznad svega drugoga, a kršćanstvo naglašava očitovanje Apsolutnoga u Isusu. Ovi različiti naglasci odražavaju se u različitim religijskim, povijesnim i socijalnim okolnostima pod kojima su se pojavili Isus i prorok Muhamed. Isus je došao uglavnom židovskoj zajednici koja je već bila dobro upućena u učenje abrahamskog monoteizma i osjetljiva na opasnost od idolatrije. Prorok Muhamed pojavio se u zajednici koja je još bila pod utjecajem politeizma i štovanja idola. Zajednica kojoj je Isus propovijedao bila je optužena da zaboravlja pravo značenje i svrhu Pisma, a usredotočuje se na zakonske sitnice umjesto na duh zakona. Zajednica kojoj je propovijedao prorok Muhamed bila je optužena da potpuno zaboravlja kako postoji nešto kao objava“ (1780-1781). U islamu, vršenjem obveza iz „pet stupova“, vjernici se vraćaju svojoj prvotnoj naravi gdje spoznaju savez s Bogom. Zaključu-

je da je podložnost Bogu čista bit svih monoteističkih religija.

Maria Massi Dakake bavi se religijskim dijalogom i posebno šitskim islamom.¹⁵ Svoj esej o etici, ljudskim pravima i društvu prema islamu temelji na pet načela:

- zajednica vjernika (*umma*): pojedinci i skupine dužni su dobro činiti, a zlo izbjegavati;
- pravda ostaje ideal, unatoč tjelesnom kažnjavanju;
- podržavati socijalnu harmoniju;
- svi smo jednaki pred Bogom;
- upotpunjavanje prava i dužnosti.

Ona vidi da Kur'an za obiteljske vrline predlaže uljudnost, poštovanje, poniznost i milosrđe. Skreće pozornost kako je roditeljima naređeno da ne ubijaju djecu iz straha pred glađu te kako da se ponašaju prema djeci koja odbijaju prihvatiti islam. Kao što je obitelj temelj društva, tako je brak temelj obitelji. Poligamiju gleda kroz ondašnje pomanjkanje muškaraca koji su ginuli u ratovima ili dugo izbivali na trgovačkim putovanjima. Iako muškarci uživaju apsolutna prava nad ženama i djecom (4,34), nemaju pravo na ropsku poslušnost jer Kur'an gleda brak kao savez (4,20-21). Kad govori o ekonomskoj pravdi u islamskom društvu, ističe kako Kur'an zabranjuje bogaćenje uz izrabljivanje i

¹⁵ Usp. njezinu knjigu: *The Charismatic Community: Shiite Identity in Early Islam*, 2007.

rasipnost. U socijalne vrline ubraja s Kur'anom: čednost, umjerenost, suzdržljivost u govoru i djelovanju te čuvanje vlastitog dostojanstva i poštovanje dostojanstva drugih.

Eksplzivnu temu o prisilnoj islamizaciji i služenju vojnom silom u ime vjere glavni urednik povjerio je Canderu K. Dagliju, o kojem u predgovoru kaže da je odrastao u muslimanskoj obitelji Čerkeza u SAD-u.¹⁶ Svjestan da mnogi površno čitaju kur'anska mjesta gdje se spominje *džihad*, on upozorava da taj izraz općenito znači napor na Božjem putu, jer je džihad borba protiv vlastitih strasti ali i protiv progonitelja. Počinje od odlomka 22,38-41 gdje je dopušteno braniti se onima koji su napadnuti zato što im se nanosi nasilje. Dopuštenost zakonite obrane uokvirena je gledanjem na druge religije i socijalni nauk islama. Svjestan da se muslimanski ekstremisti pozivaju na jedan sporni hadis Proroka te na 9,5 upozorava na povijesni kontekst tih tekstova i na političko osvajanje koje su i kršćanski vladari smatrali dopuštenim: „Osvajanje kao

takvo nije gledano kao međunarodni zločin (nema dakako takva pojma u predmodernoj povijesti), a rat je do posljednjeg stoljeća smatran zakonitim sredstvom nacionalne politike“ (1810). Skreće pozornost da u muslimanskim državama kršćani jesu morali plaćati porez zato što su po vjeri drukčiji (*džizija*), ali nisu morali ići u rat za obranu države. Obrambeni rat muslimanskih vladara i njihovih državljana uspoređuje s kršćanskom teologijom o pravednom ratu te skreće pozornost na Prorokov hadis: „Ne ubijaj slabe starce, djecu ili žene!“ Muhamed je bio ne samo osnivač nove monoteističke religije nego i muslimanske države te je svoje sljedbenike vodio u obrambenom ratovanju i bio zajedno s njima uvjeren da islam ne bi preživio kao religija bez političke i vojne zaštite. Upozoravajući na izreku kraljice od Šabe u 27,34 ističe: „Takvu izmiješanu povijest islamski svijet ima zajedničku sa svakom velikom civilizacijom. Prihvatanje ovoga gledanja osposobljava moderne promatrače da protumače akcije rane zajednice temeljene na etičkim načelima sadržanim u Kur'anu i hadisu i daje okvir na temelju kojega možemo ispravno prosuditi, trebamo li slaviti ili osuđivati ponašanja kasnijih muslimana kada su se služili silom ili vojnom akcijom“ (1816). Ne vidi u islamskim izvorima pozive da današnji muslimani silom čine svijet muslimanskim. Zato

¹⁶ Prema internetskim natuknicama na Googleu, Čerkezi su muslimanski narod nastanjen na srednjem i sjeverozapadnom Kavkazu. Nakon poraza u neuspjeloj pobuni protiv ruske tiranije (1825.-1864.) počeli su se raseljavati tako da danas uz Rusiju i Tursku žive u desetak zemalja. Ima ih svega 504 000, od toga u SAD-u 3400. Usp.: natuknicu „Adyghe in United States“ (uvid 25. 8. 2016.).

odbacuje optužbu da bi islam bio ratnička religija, ali jest religija koja svoje sljedbenike potiče na izgradnju harmonije i mira u svijetu. Islamski pravници smatraju da je cilj islamskih zakona održavanje i zaštita života, religije, obitelji i dostojanstva. „Ta načela zabranjuju muslimanima brutalnu agresiju, ali ih ne ostavljaju bespomoćne pred opasnostima i napadima; tako čuvaju i štite temeljna prava i bivaju propovijedana u vezi s težnjom za pravednošću, zaštitom nevinih i prihvaćanjem drugih religija. To je najmanje i najviše što se može očekivati od bilo kojeg zakona kad se ljudi zarate“ (1817).

Kritički izvori za hadise, pojmovno kazalo, zemljovidi

Dodatak A posvećen je popisu citiranih hadisa i bibliografiji kritičkih izdanja tih zbirka Muhammedovih izreka ili gesta, važnih za razumijevanje Kur'ana i islamske tradicije (1861-1915). Dvije najvjerodostojnije takve zbirke su al-Buharijeva i Muslimova koje su sastavljene u prva dva i pol stoljeća islama.¹⁷ Važan je i prilog „Bibliografije komentatora“ (njih 41, str. 1919-1930) čije komentare autori priloga navode ili sažimaju uz po-

¹⁷ Usp.: *Buharijina zbirka hadisa. Sažetak: Abdullatif ez-Zubjedi*, Sarajevo: 2004. Donosi 2230 hadisa raspoređenih u 88 tema. *Muslimova zbirka hadisa, sažetak*, dva sveska, Sarajevo: 2008. Donosi 2189 hadisa.

jedini ajet.

U kazalo pojmova (str. 1931-1988) svrstane su natuknice na arapskom, osobna i geografska imena te vjerski pojmovi, npr. authority, charity, clear proofs, God (*Allah*) - šest i pol stranica. Za natuknicu „Jesus – Isus“ postoji petnaestak podnatuknica, npr. Isus i apostoli, nijekanje božanstva i božanskog sinovstva Isusu, raspeće, Isus u svetoj povijesti, Isus kao Riječ Božja. Glavna natuknica o majci Isusovoj je „Mary“, ali je navedena i „Maryam“. Uz natuknicu „Sufism“ navedeni su brojevi sura i ajeta, ali i stranice iz tematskih priloga. Uz natuknicu „Testimony of faith – svjedočenje vjere“ upućuju na *shahadah*.

Od zemljovida s imenima mjesta popratnim tumačenjima uvršteni su sljedeći:

1. Starinski svijet i Arabija;
2. Srednji istok u 6. st. po Kr. do Muhamedova rođenja;
3. Razvoj šire regije za vrijeme Prorokova poslanja (610.-632.);
4. Regionalna karta Hidžaza s plemenima i većim vojnim pohodima izvan Medine za vrijeme Prorokova života;
- 5a. Meka i postaje hadža;
- 5b. Umra i sveta džamija;
6. Lokalna topografska karta Medine;
- 7a. Bitka na Uhudu;
- 7b. Bitka na Opkopu;
- 8a. Bitka na Bedru;
- 8b. Osvajanje Meke, bitka na

Hunejnu i opsada Taifa.

Tko na Googleu upiše naslov ove knjige, dobit će desetak ponuda članaka o odjeku u SAD-u gdje nakon terorističkog napada na trgovački centar u New Yorku 11. rujna 2001. postaje nepoželjno, a ponekad i opasno, biti musliman u Americi. Ti recenzenti hvale prijevod i komentar kao kvalitetno nov, samostalan i distanciran od nasilja motiviranog vjerom u ime islama. Među prvim katoličkim recenzijama je ona Damiana Howarda za britanski katolički tjednik *The Tablet*.¹⁸ Svjestan da je za muslimane Kur'an u strogom smislu samo arapsko izdanje, on kaže da je ovo prijevod na engleski s popratnim bilješkama te smatra da priređivači nisu uključili arapski tekst zato što se može lagano dobiti drugdje. Hvali točnost prijevoda uz oslanjanje na najbolje dosadašnje prijevode na engleski, ali žali zbog opcije za arhaične varijante te predlaže kao izvrstan prijevod na suvremeni engleski onaj od Egipćanina Abdela Haleema, profesora islamskih nauka na Universityju of London.¹⁹ Kao kršćanin raduje se što je glavni urednik profesor Nasr zagovornik dijaloga te što je okupio suradnike koji dijaloški tumače svoju svetu knjigu.

¹⁸ Damian Howard, „Deep Background: *The Study Quran, a new translation and commentary*“, *The Tablet*, 20 February 2016., str. 19.

¹⁹ *The Qur'an. A new translation by Abdel Haleem*, Oxford: 2008., Paperback. Prvi puta tiskano 2004.

Glavni urednik te pisci komentara i popratnih tematskih članaka pokazuju da je moguće biti musliman u zapadnim zemljama gdje više nema državne religije, ali su tradicionalne religijske zajednice prisutne i slobodne u javnom prostoru. Ovim komentarom pomažu muslimanima zemalja gdje ne vlada šerijatsko pravo vlastitu vjeru živjeti i konstruktivno se odnositi prema sugrađanima drugih vjera. Također otklanjaju brojne predrasude protiv islama i razumski utemeljuju svoju vjeru. Kršćanima i drugim proučavateljima ova knjiga nudi sliku o muslimanima koji nisu opasnost te imaju pravo biti drukčiji u zemljama pluralne demokracije.

Mato Zovkić

O POLITICI (I RELIGIJI) KOJA JEDE SVOJU DJECU, A NIJE REVOLUCIJA (DA JE BAR TO!)

Ivan ŠARČEVIĆ, *Zečevi, zmije i munafici*. Sarajevo – Zagreb: Synopsis, 2014.

Kako to u autorovoj „Uvodnoj napomeni“ stoji, u ovoj su knjizi sabrani tekstovi objavljeni u *Oslobođenju* u rubrici „Opijum naroda“, svakog drugog ponedjeljka, od srpnja 2007. do rujna 2010. Tim su tekstovima na kraju pridodana još dva teksta: tekst o Fojničkoj ahdnami (već objavljen, a ovdje donesen zbog, kako